

**mircea
cărtărescu**
postmodernismul
românesc

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Partea întâi

POSTMODERNITATEA
CA EXPERIENȚĂ
ONTOLOGICĂ, EPISTEMOLOGICĂ
ȘI ISTORICĂ „SLABĂ“

Postmodernism și postmodernitate

Așa cum studierea conceptului de *modernism*, definind o atitudine și o practică artistică apărute la sfârșitul secolului trecut, nu se poate dispensa de discutarea *background*-ului filozofic, istoric, sociocultural etc. al *modernității*, noțiune mult mai vastă, dar aflată într-o interrelație strânsă cu fenomenele artistice și literare respective, *postmodernismul*, unul dintre conceptele cel mai frecvent folosite în teoria artistică (și nu numai) de azi, pur și simplu nu poate fi înțeles — mai mult, poate fi greșit interpretat — în afara înțelegerii lumii care l-a făcut cu putință: „il convient de faire une distinction entre « postmodernité » comme type de condition humaine (existentielle, mais aussi sociale) et « postmodernisme » en tant que courant littéraire (ou culturel, si vous voulez)”¹. De fapt, evidențierea legăturii dintre *postmodernism* și *postmodernitate* este mult mai importantă decât stau lucrurile în *modernism*. Dacă *moderniștii*, deși se defineau ca artiști

¹ Virgil Nemoianu, „Notes sur l'état de postmodernité“ în *Euresis*, 1-2/1995, p. 17. În același studiu, Virgil Nemoianu propune și una dintre cele mai interesante încercări de sistematizare a postmodernității, caracterizată prin nouă elemente principale: 1. „la centralité de l'élément communication/mobilitéé“; 2. „La société postindustrielle“; 3. „La transition de la révolution de Gutenberg [...] au visuel télévisé et à la présence virtuelle“; 4. „L'établissement de nouveaux rapports entre les hommes et les femmes“; 5. „La tension entre le globalisme et le multiculturalisme“; 6. „La conscience de soi, l'auto-analyse“; 7. „La relativisation et l'incertitude des valeurs“; 8. „le jeu parodique avec l'histoire“; 9. „une religiosité postmoderne“, „spirituel/mystique“, pp. 18-19.

ai timpului lor, sincronizați cu progresul lumii moderne, susțineau totuși o formă extremă de autonomie estetică, actul creator fiind pentru ei, la urma urmelor, la fel de pur și de impersonal ca în clasicism, în schimb artiștii postmoderni acordă o mult mai mare atenție inserției operelor lor în viața cotidiană, în dilemele etice, politice, religioase ale lumii de azi, așa încât criteriul estetic, sacrosanct în modernism, devine insuficient pentru judecarea și valorizarea operei de artă. Din acest punct de vedere, postmodernismul închide o mare buclă în cultura europeană, reîntorcându-se la percepția ambientală, utilitară, decorativă și eminamente „democratică” a artei de dinaintea revoluției romantice.

Este motivul pentru care nu mi-am luat riscul intrării directe în subiectul lucrării de față. Înainte de a prezenta poetica postmodernă cu întreaga ei ideologie și recuzită, am găsit necesar să situez acest fenomen pe de-o parte în lumea concretă de după al doilea război, și mai ales din ultimii treizeci de ani (o lume foarte diferită de cea antebelică), și pe de altă parte într-un sistem de coordonate bine definit, capabil să-i scoată în evidență specificitatea în raport cu toate celelalte curente și mișcări artistice ale trecutului. Filozofia, epistemologia și istoria vor fi cele trei axe care vor defini, holografic, postmodernitatea lumii actuale și, în cadrul ei, arta postmodernă.

Încă de la început voi respinge orice intenție de „fixare” a fenomenelor, de închistare a lor în definiții precise și neechivoce. Deși nu adopt aici stilul criticii postmoderne (*critifiction, surfiction* etc.), ale cărei tendințe ironice, ludice, parodice, extrem-perspectiviste ar părea deplasate într-un studiu „academic”, voi păstra totuși ceva din punctul de vedere postmodern, pentru care pluralitatea discursurilor posibile, relativismul valorilor și caracterul ambiguu, proteic, nedeterminat al fenomenelor artistice fac imposibilă orice taxinomie precisă. Voi defini un fenomen „pîslos”, mai curînd un cîmp cultural decît un curent „obiectiv”, voi

vorbi mai degrabă de un „aer de familie“, în sens wittgensteinian, al operelor studiate decît despre o „clasă“ logică de obiecte. Mă voi feri, pe cît posibil, de ceea ce Matei Călinescu numește „the jig-saw puzzle fallacy“, adică de iluzia că fenomenele pe care le voi descrie „există cu adevărat în realitate“, ca și de capcana baconiană a lui „idola theatri“: ajustarea realității ca să se potrivească ideilor mele.

O lume în schimbare

Dacă nu imediat după război, în orice caz pe la sfârșitul anilor '60 (probabil că anul de cotitură ar putea fi considerat, nu cu totul arbitrar, celebrul 1968), lumea concretă, de toate zilele, a suferit transformări vizibile pentru oricine. Ele au fost atât de puternice, încît, în ciuda tuturor măsurilor izolaționiste luate de diverse state și comunități, au devenit curînd un fenomen globalizat. De la comunism pînă la lumea islamică, de la regimurile autoritare africane pînă la societățile ultraconservatoare asiatice, toate lumile care trăiesc simultan au resimțit cîteva fenomene, strîns legate între ele, care au dus curînd la închegarea unui nou tip de comunitate internațională, numit de Marshall McLuhan „satul planetar“. Este vorba mai întîi despre dezvoltarea unor noi tipuri de tehnologie (genetică, robotică, spațială și mai ales electronică), economice și curate, care au transformat lumea industrială într-una postindustrială. Datorită controlului electronic și unui *management* mult perfecționat productivitatea muncii a crescut atât de mult, încît lumea occidentală a cunoscut o prosperitate fără precedent. Acest fapt a creat „societatea consumului“, în stare să ceară și să absoarbă produse tot mai sofisticate și mai „estetice“. „Profeti“ ai anilor '60, ca Alvin Toffler (în *Șocul viitorului* și în scrierile următoare), Marshall McLuhan (*Galaxia Gutenberg*), Herbert Marcuse (*Eliberarea de societatea abundenței*) etc., au surprins *in nuce* emergența, din aceste condiții esențiale, a unei *altfel* de lumi, mai rapide, mai tranziente, mai anarhice și mai colorate, semănînd izbitor cu

descrierea cetății democratice din *Republica* lui Platon: „Există sorti ca aceasta să fie cea mai frumoasă dintre toate orînduirile! Căci, precum o haină împestrită cu toate culorile poate apărea drept cea mai frumoasă, tot așa ar putea apărea și această cetate, împestrită fiind cu toate caracterele. Și probabil că mulțimea ar și judeca-o drept cea mai frumoasă, după cum copiii și femeile judecă privind lucrurile pestriț colorate.”¹ Lăsînd la o parte sarcasmul lui Platon, nicidecum un adept al democrației (deși un produs al ei), recunoaștem aici pluralismul, hedonismul, „feminitatea” și spiritul de toleranță al lumii democratice. Un element nou și decisiv însă al democrațiilor actuale, inimaginabil în orice altă epocă trecută, este caracterul *informațional* al societății de azi. Explozia informațională, atît în domeniul public, prin televiziune, *cable TV*, *Internet* etc., cît și în cel tehnic și științific, prin enorma dezvoltare a tehnicilor de calcul, a dus, cu o expresie a lui Gianni Vattimo, la „transparentizarea” lumii de azi, caracterizată și prin accesul aproape nelimitat al fiecărui individ la *toată* informația. Pătrunderea electronicii și, prin urmare, a informației în toate domeniile nu a avut drept urmare doar democratizarea tot mai accentuată a lumii moderne occidentale, ci și-a extins consecințele politice în întreaga lume, scoțînd din izolare chiar și zonele cele mai închistate. Nici un zid (și în acest context zidul Berlinului este metafora cea mai la îndemînă), real sau ideologic, nu a putut rezista acestui bombardament informațional, care, mai eficient decît orice propagandă, a răspîndit gîndirea și modul de viață democratice peste tot în lume. Pămîntul e astăzi înconjurat de un „nor informațional” la fel de democratic ca și lumina solară. Dacă gînditorii modernității, ca Adorno, se temeau de *mass-media*, văzînd în ea un instrument de uniformizare, îndoctrinare și dominație (ele ar putea cădea sub controlul total al cîte unui

¹ Platon, „Republica”, în *Opere*, V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 365.

Big Brother), evoluția din ultimele decenii a arătat limpede că, pe ansamblu, mediile sînt incontroleabile și că orice încercare de monopol asupra lor se întoarce, mai devreme sau mai tîrziu, împotriva gândirii totalitare. Mediile sînt plurale prin excelență și, chiar dacă unele sau altele dintre canalele de transmisie sînt colorate încă ideologic, există întotdeauna posibilitatea alegerii. Tendința actuală este însă dez-ideologizarea acestora, transformarea lor în elemente de integrare și *entertainment* neutre din punct de vedere politic.

Marxiștii și alți critici ai culturii occidentale au văzut în explozia mediilor manifestarea unui imperialism cultural. Peste tot în lume, observă ei, a fost impus prin *mass-media* un mod de viață uniformizat: aspectul străzii, al vestimentației, programele TV, muzica din discotecă, filmele, băuturile etc. sînt aceleași pretutindeni, în detrimentul culturilor tradiționale locale. Fenomenul este real și intră în paradigma globalizării civilizației occidentale, cu beneficiile și costurile ei. Nu este mai puțin adevărat însă că, tot prin media-tizare, se petrece și fenomenul invers: micile culturi locale au devenit mai cunoscute ca oricînd și participă la pluralismul cultural, fără care postmodernitatea lumii de azi ar rămîne un concept lipsit de sens. E drept, ele nu rămîn „pure“. Fenomenul de degradare a lor a început mult înaintea epocii moderne și este inevitabil. Lumea actuală apare, din acest punct de vedere, ca un „șantier de supraviețuire“².

Liberalism-economie de piață-tehnologie informațională: iată cum ar putea arăta ecuația în stare să definească starea actuală a lumii. O altă triadă (avînd un vîrf comun cu prima) ar putea fi cea propusă de Ariès și Duby³: *creștinism-tehnologie-drepturile omului*. După ultimul război, utopiile negative de tip *Metropolis* sau *1984*, care demonizau

² R. Guideri, citat de Gianni Vattimo în *Sfîrșitul modernității*, Editura Pontica, Constanța, 1993, p. 156.

³ Philippe Ariès și Georges Duby, *Istoria vieții private*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1994, p. 10.

tehnologia și prevedeau umanității un viitor coșmarec, și-au vădit neîntemeierea. După 1968 lumea a devenit mai liberă și mai plină de culoare prin mișcările *Flower-power* și prin revoluția sexuală. În fine, după căderea cortinei de fier s-a sfârșit și celălalt coșmar, al confruntării nucleare și al comunismului, așa încât, în ultimii 50 de ani, dar mai ales în ultimii 30, dar mai ales în ultimii 10 ani, cea mai mare parte din populația lumii fie că trăiește în democrație, fie că și-a luat-o drept ideal.

Pentru noi, aceasta este imaginea empirică, imediat vizibilă chiar și pentru un nespecialist, a postmodernității: o lume eliberată de amenințări directe, fie ele războaie, foamete sau disconfort, trăind în prosperitate o viață liberă, tolerantă, în care este loc pentru toate stilurile și ideile, în care arta, experimentul, fantezia sînt la îndemîna oricui. Departe de mine însă vreo tendință de utopizare a acestei lumi: chiar presupunînd că toate aceste trăsături se realizează în orice moment pentru *fiecare* cetățean, ceea ce nu se întîmplă, evident, niciodată, societatea postmodernă (al cărei model rămîne lumea americană actuală) are destule probleme și dileme specifice, deplasate însă din zona necesităților imediate și imperative înspre mai alunecosul domeniu psihologic. Cum se va vedea din întreg studiul de față, în postmodernitate omul se confruntă cu experiențe psihice nemaîntîlnite în trecut, unele grave și traumatizante. Toffler a observat, de exemplu, încă din anii '60 și '70, șocul accelerării exponențiale a ritmului vieții, al schimbării tot mai frecvente a decorurilor, cunoștințelor, mediului de viață și a numit toate acestea *tranziență*⁴. Vattimo vorbește despre sentimentul de *depeizare*, de dez-insertie a omului din lume prin pierderea treptată a simțului realității. Într-o societate a comunicării generalizate, lumea reală se dizolvă, într-adevăr, devenind

⁴ Alvin Toffler, *Șocul viitorului*, Editura Politică, București, 1973, pp. 56 și urm.: „Tranziența este noua « instabilitate » în viața de fiecare zi. Ea se exprimă printr-o senzație, un sentiment de nepermanență“.

coplanară cu nenumărate lumi virtuale pe care omul le locuiește simultan. Disparația realității, a lui *outside*, cum ar spune Andrei Codrescu, nu este doar o consecință a vieții în interiorul fluxului informațional, ci e, în primul rînd, un epifenomen al filozofiei specific postmoderne, la care mă voi referi pe larg în curînd. *Perspectivismul* lumii moderne, tradus prin dezagregarea oricărei autorități și prin relativizarea valorilor, poate produce și el un sentiment de dezorientare și perplexitate culturală. Într-un cuvînt, toate vechile obișnuințe umane, legate de viața într-o lume relativ statică și stabilă, cu valori tradiționale bine stabilite, cu o împărțire clară a rolurilor sociale, par să se dezintegreze într-un flux anarhic, aleatoriu, semireal de evenimente. Viața devine ceva asemănător unui vis sau unei ficțiuni literare.

Aceste trăsături speciale ale lumii postmoderne ridică un mare număr de probleme, dintre care o parte sînt și prea complexe, și prea depărtate de subiectul lucrării de față ca să le privesc altfel decît în treacăt. Cele mai dificile par a fi dilemele morale și religioase ale unei lumi care, programatic, refuză orice fundamentare metafizică și orice valoare absolută. Nihilismul și anarhia lumii actuale sînt concepte încă repulsive pentru omul obișnuit, amator de sens și de ordine cu orice preț, chiar cu cel al propriei libertăți. Și dacă lumea occidentală s-a așezat deja confortabil în postmodernitate și nu-și bate prea tare capul cu aceste probleme, în schimb pentru mulți locuitori ai altor lumi șansa de a opta între totalitarism și democrație poate să pară o opțiune între două rele. Așa se explică, poate, reîntoarcerea gândirii totalitare în țările din Estul Europei după euforia primelor momente de libertate, refugierea multor oameni în intoleranță, fundamentalism religios, fanatism politic, naționalism etc.

Societatea românească este, firește, departe de condiția postmodernă, deși, începînd de prin anii '70, aspecte punctuale, disparate ale acesteia au străbătut bariera ideologică a sistemului comunist și au creat, mai ales în rîndul generației

Cuprins

PARTEA ÎNȚÎ

Postmodernitatea ca experiență ontologică, epistemologică și istorică „slabă“

Postmodernism și postmodernitate	7
O lume în schimbare	10
Ontologia postmodernă	18
Cunoașterea în postmodernitate	29
Sfârșitul istoriei sau trezirea din coșmar	45
Opțiunea postmodernă	58

PARTEA A DOUA

Postmodernismul: sfârșitul artelor sau un nou început ?

Lumea postmodernă	65
Arta în postmodernitate	68
Aspecte ale modernității	70
Ce este postmodernismul ?	79
Trăsăturile postmodernismului	92
Cine sînt postmodernii ?	107
Postmodernism „and beyond“ ?	115

PARTEA A TREIA

Către un postmodernism românesc

Drumul României către modernitate	123
Primul modernism	126
Al doilea modernism	128

Către postmodernism. Generația '80.	142
Dezbaterea în jurul conceptului de postmodernism	166

PARTEA A PATRA

Postmodernismul românesc

Consecințele postmodernismului în istoria, critica și teoria literară	207
Există o tipologie postmodernă?	227
Curiozități literare, experimente, anticipări	231
Contestarea modernismului în epoca modernistă.	264
Postmodernismul subteran. Anii '45-'70	301
Generația '80 în context postmodern	364
Poezia optzecistă	369
Proza optzecistă.	402
Scurtă privire asupra literaturii anilor '90	458
<i>Bibliografie selectivă</i>	481
<i>Indice de nume</i>	491